

Gulyás László

A spontán privatizáció, 1987–1990 – amikor az elvtársak elkezdtek gyárakat lopni

Spontaneous Privatisation in Hungary (1987–1990): When the Party Elites Began Stealing Factories

1

Mottó:

Elmentek a tankok, megjöttek a bankok.

Törvényes, de nem etikus!

Jókor voltam jó helyen.

Három tipikus mondat a spontán privatizáció korából

Összefoglalás

Magyarországon a privatizáció 1987 és 1998 között zajlott le. Ezen folyamat két szakaszra osztható: spontán privatizáció (1987–1990), és államilag vezényelt privatizáció (1990–1998). Jelen tanulmány a spontán privatizáció történetét és jellemzőit mutatja be. Kiindulópontunk: spontán privatizációnak nevezünk minden olyan szervezeti-tulajdonosi változást, amely az állami vállalatok életében a 1987-től 1990 márciusáig (az Állami Vagyongyűjtemény megalapítása) között történt.

Tanulmányunk négy részre oszlik. Az első részben felvázoljuk a Kádár-diktatúra utolsó évtizedének gazdasági válságjelenségeit. A második részben ismertetjük a privatizáció elindulását lehetővé tévő 1988–1989-ben megalkotott törvényeket (1. 1988. évi VI. tc. a gazdasági társaságokról. 2. 1988. évi XXIV tc. a külföldi befektetések védelméről. 3. 1989. évi XIII. tc. az átalakulásokról). A harmadik részben részletesen elemezzük a spontán privatizáció három típusát. A negyedik részben megvonnjuk a spontán privatizáció erkölcsi és anyagi mérlegét.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B50, P20, E60, H10

Kulcsszavak: Magyarország gazdaságtörténete, Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZ-MP), rendszerváltás, spontán privatizáció, állami vagyonszerzés, kommunista hatalom átmentés

PROF. DR. GULYÁS LÁSZLÓ egyetemi tanár – állományon kívüli kutató, Szegedi Tudományegyetem.

Summary

Privatization in Hungary occurred between 1987 and 1998. This process can be divided into two phases: spontaneous privatization (1987–1990) and state-directed privatization (1990–1998). This study presents the history and characteristics of spontaneous privatization. We define spontaneous privatization as any organizational or ownership change that occurred in state-owned enterprises between 1987 and March 1990, when the State Assets Agency was established.

Our study is divided into four parts. In the first part, we outline the economic crisis symptoms of the last decade of the Kádár regime. In the second part, we present the laws enacted in 1988–1989 that enabled the start of privatization (1) Act VI of 1988 on business associations; 2) Act XXIV of 1988 on the protection of foreign investments. 3. Act XIII of 1989 on transformations). In the third part, we analyze in detail the three types of spontaneous privatization. In the fourth part, we provide a moral and financial assessment of spontaneous privatization.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B50, P20, E60, H10

Keywords: economic history of Hungary, Hungarian Socialist Workers' Party (MSZMP), regime change, spontaneous privatization, loss of state assets, preservation of communist power

BEVEZETÉS

A nemzetközi szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a világ bármely pontján privatizációról beszélünk, amennyiben az állami vagyon magántulajdonba kerül, annak mértékétől függetlenül. Magyarország esetében gazdaságtörténet-írás (Gulyás 2009/a; Kaposi 2010; Schlett 2023; Szávai 2009) az Antall-kormány egyik első lépésének tekinti az államilag vezényelt privatizáció elindítását 1990 őszén. Ekkor a kormány felügyelete alatt működő Állami Vagyonügynökség sikeresen hirdette meg és vezényelte le 20 állami nagyvállalat eladását. Csakhogy ezen eseménysort megelőzte az ún. spontán privatizáció (Gulyás 2010). Ezen fogalom tartalmáról a mai napig nincs szakmai konszenzus, inkább egy szitokszó, az állami vagyon ellopásának szinonimájaként használják (Gazdag 2010). Gazdagnak annyiban igazat adhatunk, hogy a spontán privatizáció során számos visszaélés, törvényszegés, gyanús eset fordult elő

A spontán privatizáció szóösszetételt először Matolcsy György használta egy rövid újságcikkben 1990-ben (Matolcsy Gy. 1990). Nála a spontán privatizáció nem jelentett többet, mint a vállalati önkezdemenyvezésen alapuló tulajdonosváltást, melynek során az állam, mint tulajdonos helyét egy új tulajdonos – általában magántulajdonos, de ez nem minden esetben igaz – foglalja el.

Jelen tanulmányban az alábbi definíciót tekintjük kiindulópontnak, azaz spontán privatizációnak nevezzük minden olyan szervezeti-tulajdonosi változást, amely az állami vállalatok

életében a 80-as évek második felétől az ÁVÜ 1990 márciusáig történő megalakulása között történt (Mihályi 2025)

A KÁDÁR DIKTATÚRA UTOLSÓ ÉVTIZEDÉNEK GAZDASÁGI VÁLSÁGA

Az 1973-as és 1979-es olajválság idején a Kádár-diktatúra vezetőpolitikusi azt hangoztatták, hogy „a világgazdaság kedvezőtlen hatásai nem gyűrűznek be hozzánk”. Az 1980-as évek elejére azonban világhosszá vált számukra – és az ország lakosságának számára is –, hogy a kapitalista világot sújtó gazdasági válság nem áll meg Magyarország határainál, sőt az egész szocialista tömb gazdasági válságba került (Domonkos 2021). A válság begyűrűzésének első komoly állomása az volt, amikor az 1980-as évek elején a pártállami vezetésnek meg kellett küzdenie az egyre súlyosabbá váló adósságválsággal. Az ország gazdasági működőképességének fenntartása érdekében Magyarország 1982-ben csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz. 1984–1985-ben a Nemzetközi Valutaalappal kötött készenléti hitelmegállapodás helyreállította a külföldi magánhitelezők bizalmát, de az ország számára egyre nagyobb terhet jelentett a korábban felvett hitelek kamatainak törlesztése (Lentner 2019; Lentner 2020).

Ezzel párhuzamosan az MSZMP – a gazdasági válság kezelése érdekében – számos kisebb reformintézkedést vezetett be: az iparirányítás átszervezésének jegyében decentralizálták a korábbi monopolhelyzetű nagyvállalatokat (1980), liberalizálták a külkereskedelmet és legalizálták a második gazdaság kiépülését. De a gazdaság lejtmenetét Kádár és vezetőitársai nem tudták megállítani: a beruházások csökkentek, miközben az ország felérte tartalékait.

Az MSZMP XIII. kongresszusa (1985) határozatában – a kommunistáktól megszokott bikkfanyelven – a társadalmi, politikai viszonyok fejlesztésének szükségessége mellett a nép-gazdaság teljesítőképességének fokozását, a gazdasági egyensúly megteremtését és megszilárdítását, az életszínvonal és az életkörülmények fokozatos javítását tűzte ki célul. De valójában az történt, hogy a kongresszus nem hozott olyan radikális lépéseket, amelyek tényleg alkalmasak lettek volna a válság kezelésére, ehelyett frázisokkal igyekeztek elleplezni a válságot. A pártállami vezetés ezen rövidlátó gazdaságpolitikája rendkívül súlyos következményekkel járt. Tovább nőtt az államháztartási és fizetési mérleg hiánya, miközben felgyorsult az ország eladósodása is, így 1987 végén a bruttó adósságállomány már 19 milliárd dollárra rúgott.

Azt, hogy mekkora volt a baj ezekben az években a magyar gazdaságban, jól mutatja, hogy az 1987 júniusában hivatalba lépő Grósz-kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a XIII. pártkongresszus irányvonala és az erre épülő VII. ötéves terv (1985–1990) nem tartható be. Ennek jegyében a Grósz-kormány a VII. ötéves tervet hatályon kívül helyezte és gazdasági megszorításokra épülő intézkedéscsomagot (lakossági jövedelmek és fogyasztás erőteljes visszafogása) fogadott el, melynek középpontjában a további eladósodás megállítása állt.

A gazdasági életben zajló folyamatokkal párhuzamosan a politikai mezőben megindult a többpártrendszer kialakulása, sorra alakultak a különféle pártok (MDF, SZDSZ, FKGP, FIDESZ, etc.). Ezen pártalapítási hullámtól az MSZMP vezetése megrettent, de megpróbálta hatalmát megőrizni, aminek logikus következményeként magán az MSZMP-n belül is kemény harc indult be a hatalomért. Előbb Grósz megbuktatta Kádárt (Medgyesi 2022), majd az 1988. május 20–22-i pártértekezlet eredményeként a reformok iránt elkötelezett po-

litikusok – Németh Miklós, Nyers Rezső és Pozsgay Imre – kerültek többségbe. A végrehajtott személycserék eredményeként a Grósz-kormány (Medgyesi 2024) megbukott, az 1988. november 24-én hivatalba lépő Németh-kormány radikális, a piacgazdaság megteremtésére irányuló programot léptetett életbe. Németh Miklós miniszterelnökként feladta a teljes foglalkoztatottság és a lakosság életszínvonalának növelésére alapozott gazdasági stratégiát, amitől a termelékenység érdemi javulását várta (Oplatka 2014).

A SPONTÁN PRIVATIZÁCIÓ JOGI ALAPJAINAK KIÉPÍTÉSE

A spontán privatizáció már három évvel a politikai rendszerváltás – ezt általában az Antall-kormány hivatalbelépésétől (1990. május 23.) számítjuk – előtt, azaz még a pártállam keretei között megkezdődött. A spontán privatizáció megindulását két dolog tette lehetővé. Egyrészt a Rákosi Mátyás által vezetett Magyar Kommunista Pártjának hanyagsága, amikor a nagy államosítási hullám (1945–1948) során az elvtársak elfelejtettek néhány korábbi törvényt hatályon kívül helyezni. Így érvényben maradt a részvénytársaságokra vonatkozó 1875. évi kereskedelmi törvény (1875/37tv.) és a kft.-kre vonatkozó 1930. évi V. törvény (1935/5.tv.). Ezek tették lehetővé, hogy a Kőbányai Gyógyszergyár (Richter Gedeon Rt.), vagy az Egyesült Izzó (Tungsram Rt.) a szocializmus évtizedei alatt is működhessenek.

Másrészt kedvező alapokat adott a spontán privatizáció elindulásához, hogy a Kádár-korszak utolsó évtizedében – mint azt már az előző alfejezetben bemutattuk – a pártállami vezetés számos kisebb gazdasági reformintézkedést vezetett be. Különösen fontos volt, hogy 1987-ben bevezették a kétszintű bankrendszert (Botos 2007/a; Botos 2007/b). Ez kikényszerítette az egész gazdasági intézményrendszer újabb piaci állomásainak és piacerősítő intézkedéseinek folyamatát is (Lentner 2005).

Ezeket a reformintézkedéseket tetőzte be a Németh Miklós-kormány által meghozott alábbi három törvény: 1. Az 1988. évi VI. tc. a gazdasági társaságokról. 2. 1988. évi XXIV tc. a külföldi befektetések védelméről. 3. 1989. évi XIII. tc. az átalakulásokról.

Az 1988. évi VI. tc. a gazdasági társaságokról, amely lehetővé gazdasági társaságok alapítását, továbbá engedélyezte, hogy az állami vállalatok társaságokká – közkereseti társaság (kkt.), betéti társaság (bt.), korlátolt felelősségű társaság (Kft.) és részvénytársaság (Rt.) – történő átalakítását. Ez azt jelentette, hogy az állami vállalatok vagyonuk egy részét, köztük legjobb gyáraikat, tevékenységük legnyereségesebb részét – külső tőke bevonásával vagy anélkül – gazdasági társaságokká alakíthassák át, s ezáltal – valamint az üzletrészek, a részvények eladásával – a vállalatot részben vagy egészen magántulajdonba adják.

Gyakorlatilag ez a törvény tette lehetővé, hogy: 1. amennyiben a menedzsment vagy az állami vezetők érdeke ezt diktálta, az állami vagyont mélyen üzleti értéke, sőt névértéke alatt – az érték nélkül nyilvántartott, bérelt üzlethelyiségek, telkek fölértékelése nélkül etc. – vigyék gazdasági társaságokba 2. a részvényeket, üzletrészeket mélyen valódi értékük alatt idegenítsék el.

Az 1988. évi XXIV. törvény a külföldi befektetések védelméről lehetővé tette a külföldiek magyarországi befektetéseit, tulajdonszerzését. Ezzel a törvénnyel megnyílt a lehetőség a külföldieknek spontán privatizációba történő bevonására.

Az 1989. évi XIII. tc. az átalakulásról, az állami vállalatok gazdasági társasággá alakítására és privatizálására adott lehetőséget, a leendő tulajdonosok számára hallatlanul kedvező feltételekkel. A törvények a vevő kiválasztását és a feltételek részletes szabályozását a menedzsmentre bízta. Ráadásul a törvény lehetővé tette az önálló gyáregységek vezetőinek, illetve a vállalati tanácsoknak – ahol szintén alapvetően a menedzsment tagjai domináltak –, hogy minisztériumi hozzájárulással kilépjének az országos nagyvállalatokból.

Összegezve az eddig elmondottakat: a fenti három törvény nagy pozitívuma, hogy megteremtették a piacgazdaságra történő átmenet legfontosabb feltételeit: legitimálták a magánvállalkozásokat, nem korlátozták a külföldi befektetéseket, közben megteremtették annak a lehetőségét, hogy állami tulajdonból magántulajdon váljék.

Viszont nagy negatívumként kell elkönyvelnünk, hogy nem intézkedtek a vállalati vagyon védelméről. Ennek hiánya viszont a későbbiek során lehetővé tette az állami vagyon nagy részének ellenérték kifizetése nélküli magánkézbe kerülését. A helyzetet még tovább rontotta, hogy nagy hiány mutatkozott az ezen ügyekhez értő auditorok és társasági jogászok terén, illetve szükség lett volna egy modern számviteli törvényre (Sárközy–Sztanó 1999)

Fontos kiemelni, hogy a fenti három törvény létrehozásában kulcsszerepe volt Sárközy Tamás jogász professzornak, aki már a Kádár-korszak közepén az ipar jogi szabályozásával foglalkozott. A spontán privatizáció beindításában kulcsszerepet biztosított számára, hogy 1988 és 1990 között igazságügyi miniszter-helyettesként, 1989 és 1990 között pedig deregulációs kormánybiztosként dolgozott (Sárközy 2007). 1990 után pedig aktívan részt vett a privatizációs folyamatok alakításában

A SPONTÁN PRIVATIZÁCIÓ HÁROM TÍPUSA

A spontán privatizáció valójában egy gyűjtőfogalom, amely véleményünk szerint három típusból áll össze, amelyek az alábbiak: 1. Az adott állami vállalat külföldi kézbe való kerülése 2. Az adott állami vállalat társaságok halmazára történő bomlása 3. Az adott állami vállalat nomenklatúra általi megszerzése.

A fenti csoportosítást azzal kell kiegészítenünk, hogy a második és harmadik típusú spontán privatizációt nem lehet vegytisztán elkülöníteni, számos esetben a személyi összefonódások miatt a két típus egymást kiegészítve jelent meg.

A első típus: külföldi kézbe kerülés

Ennél a típusnál az adott állami vállalatot –általában bankok közbeiktatásával–külföldieknek adták el (Árva László–Ivics–Katona–Schlett, 2003). Így jutottak külföldi tulajdonba 1990 márciusa előtt az alábbi nagyvállalatok: Tungsram (1988 november), Ganz Árammérő (1989 július), Ganz Járműgyár (1989 augusztus), Ózdi Kohászati Üzemek (1989 ősz), Hungária Biztosító (1989 december), Graboplast (1990 február), Általános Értékforgalmi Bank (1989 februárja). Ezeket a történéseket – az ideiglenesen Magyarországon tartózkodó szovjet hadsereg kivonulása után – a közvélemény az alábbi keserű mondattal minősítette: „*Elementek a tankok, megjöttek a bankok.*”

A külföldi kézbe kerülésre mintapéldaként a fenti ipari nagyvállalatok közül a Tungsramot mutatjuk be (Becsky 1989; Gergely 1989; Réti 1988). A Tungsram az 1980-as évek közepére hatmilliárd forint veszteséget halmozott fel, 1986-ban az Állami Tervbizottság utasította a vezérigazgatót, hogy állítsa helyre a cég részvénytársasági formáját és keressen tőkeerős külföldi tulajdonost. A vezérigazgató első lépésben hatmilliárd forinttal felemelte az alaptőkét, és ebből törlesztette a Magyar Hitelbank (MHB) felé fennálló 5,5 milliárd forintos tartozást. Ezen akció következtében az MHB 91%-os tulajdont szerzett a Tungsramban, míg a közvetlen állami tulajdon 8% lett. Ezután a privatizáció előkészítése érdekében 2,6 milliárd forinttal leszállították a tőkeértéket, aminek a következtében az állami tulajdonrész gyakorlatilag megszűnt. Ezek után 1988-ban az MHB eladta a cég egy jelentős részét az osztrák Girocentrale bank által vezetett konzorciumnak, mely a részvények 49,6%-át vette meg 110 millió dollárért. A Girocentrale még abban az évben továbbadta a Tungsram részvényeit 150 millió dollárért a General Electricnek (GE). A GE közben megvásárolta az MHB részvényeit is, így 1991-re a Tungsram 100%-ban a tulajdonába került (Árva László – Ivicz–Katona–Schlett, 2003).

A történet tanulságos, hiszen a Tungsram ténylegesen külföldi tulajdonba került, de állami bevétel nem keletkezett, hiszen az eladásából keletkező haszon a magyar és az osztrák pénzügyintézeteknek jutott. Magyarul, miután a magyar állam a szocializmus hosszú évtizedei alatt forint milliárdokkal támogatta a Tungsram működését, a bankok „elprivatizálták” az állami tulajdont. A történet külön pikantériája, hogy mindezek után a magyar kormány külön megállapodásban tízéves adómentességet adott a GE-nek (Katona–Árva–Schlett, 2013).

Összegezve: a privatizáció ezen típusánál a külföldiek úgy jutottak magyar állami vagyonhoz, hogy abból az államnak nem – vagy csak minimális – bevétele származott.

A második típus: a halmazokra való bomlás és az apport technika

Ennél a típusnál az állami vállalatot társaságok halmazára bontották oly módon, hogy a cég egyes részlegeit önálló kft.-vé, rt.-vé szervezték át – általában ezek a cég technológiai kulcspontjai voltak –, miközben maga az anyavállalat állami tulajdonban maradt. Ezt követően a vállalat értékes részeit – az apport technika alkalmazásával magánkézbe játszották át.

A Ganz Danubius Hajó- és Darugyár kiváló példa a spontán privatizáció ezen típusára (Bán 1989; Sitkey 1989). A Ganz Danubius Hajó- és Darugyár (GD) adósságai az 1980-as évek végére jelentősen megnöttek. A GD vállalati tanácsa úgy döntött, hogy 1989 elején egy vagyonkezelőből és hét termelő, továbbá hét szolgáltató egységből álló társaságcsoporthá szervezi át önmagát. A központból megmaradt csak vagyonkezelői funkciókat betöltő állami vállalat mind a hét termelő és mind a hét szolgáltató egységben kb. 90%-os tulajdoni hányadot szerzett. Ezen indokkal ez a vagyonkezelő a DG (azaz a hét szolgáltató és hét termelő egység) tartozásainak túlnyomó részét magára vállalta. 1990 elején a vagyonkezelő kifizette az adósságokat oly módon, hogy a hitelezők – Állami Fejlesztési Intézet, Magyar Hitelbank – az adósság fejében részvénytársaságot kaptak a termelő és a szolgáltató egységekben. Bár így a vagyonkezelő megszabadult az adósságoktól, viszont a termelő és szolgáltató egységekben a hitelt nyújtó bankok tulajdont szereztek. Ezek után megpróbálták a termelő és szolgáltató

egységeket „igazi holdinggá” szervezni, ezért létrehozták a Trezorg Rt.-t. Ez a holdingszervezés nem járt sikerrel, a termelő és szolgáltató egységekben tulajdonossá váló bankok – pontosabban az általuk kinevezett menedzsment – képtelenek voltak a cégek talpra állítására. A döntően banki tulajdonba került termelő és szolgáltató egységek is sorra csődbe jutottak. Eközben a kiürült vagyongazdálkodó egység a végelszámolás sorsára jutott. Az 1990-es évek elején már csak egyetlen egy termelő egység, a Darugyár működött. Ezt azonban megvette egy olyan cég, amely korábban kisebbségi tulajdonos volt, majd az így tulajdonába került Darugyári-telket a Duna Pláza felépítésére használta fel.

A Darugyár példája jól mutatja, hogy a halmazra bontással nem egy-egy termelési egység további működtetése volt a cél, hanem a technológiai kulcspontok megszerzése és magánkézbe történő átjuttatása, illetve értékes ingatlanok (épület, telek) megszerzése.

A spontán privatizáció ezen típusánál az ún. apport-technika töltött be fontos szerepet. Ennek lényege: az adott állami vállalat vagyontárgyainak egy jelentős részét egy vagy több vegyes tulajdonú új gazdasági társaságba, vagy kft.-be apportálta. Az új társaság vagyonának másik részét – ez általában egy jóval kisebb rész volt –, a magánbefektetők által adott javak (sokszor ezek szellemi javak – marketing-tudás, HR-ismeretek voltak) képezték. Itt jegyezzük meg, hogy ezek a magánbefektetők lehetnek hazai vagy külföldi befektetők, aminek megfelelően beszélünk hazai vagy külföldi vegyes vállalatról.

Nyilvánvaló, hogy ha a tényleges tulajdonos hajt végre apportot, akkor az ilyen típusú akció gyarapodáshoz vezet. Viszont itt pont az ellenkezője történt: Az adott állami vállalat tulajdonosi jogait gyakorló menedzserek az új vállalatba bevitt állami apport részt szándékosan leértékelték, míg a magánbefektetői oldalról jövő magánrészesedéseket szándékosan felértékelték, majd különféle trükkökkel (alaptőke le- és felértékelése, cég megkettőzés) a vegyes vállalatban megnövelték a magán részesedést. Ez a játék addig folyt, míg az állami rész leértéktelenedett (azaz kötvények, részvények már nem értek semmit), míg a vállalat értékes része (ami képes profitot termelni) átment tiszta magántulajdonba.

Az apport-technika alkalmazása következtében fellépő vagyonesztésre egyetlen egy példa: A az eredetileg állami tulajdonban álló Budapesti Édességbolt Vállalat (BÉV) a Bonbon Hemingway Rt.-vel (BH) hozott létre vegyes céget. A BÉV a Budapest sétáló utcájában a Váci utcában lévő édességboltját 765 ezer forint értékben apportálta a BH-val közösen létrehozott vegyes vállalatba. Miközben a Váci utcában ebben az időszakban 1 m² bolti terület piaci ára 700–800 ezer forint körül mozgott.

A fentiekből világosan kirajzolódik a spontán privatizáció második típusának technikai lebonyolítása: Első lépésben társaságokra kell bontani az adott állami vállalatot, az életképes részeket ki kell vinni vegyes vállalatba, míg az életképtelen részeket ott kell hagyni a vagyongazdálkodónál. A második lépésben a tartozásokat a vagyongazdálkodó részlegre, azaz az állami tulajdonba maradó részre kell terhelni. A harmadik lépésben a vállalat életképes részlegeit le kell értékelni – itt lép be az apport-technika -, majd további pénzügyi trükkökkel át kell vinni őket magántulajdonba. Esetleges negyedik lépésként a magántulajdonba került egykori részleg megvásárolja – persze áron alul – az állami tulajdonban maradt még használható részeket, például az értékes telkeket, ingatlanokat, melyeket aztán építési célra tovább lehet adni/használni.

Külön kell szólnunk az állami vállalatok menedzsmentjének szerepéről. A menedzsment érdekelt volt az adott vállalat halmazra bontásában. Egyrészt a bontás következtében megszorodtak a betölthető magas és jó fizetéssel járó pozíciók, úgymint vezérigazgató, vezérigazgató-helyettes, IT és FB elnök, tag, és így tovább. Másrészt a halmazra bomlás arra is lehetőséget adott, hogy a megszülető kft. tulajdonosává, rész tulajdonosává válják az állami cég menedzsere. A menedzsment ilyen irányú törekvéseit megkönnyítették a személyi átfedések. Erre nézzünk egy tipikus példát: Az Üvegipari Művek (ÜM), mint állami vállalat vezérigazgatója tagságot vállalt három olyan társaság igazgatóságában, mely az ÜM-ből vált ki, de ezeknek a társaságoknak továbbra is az ÜM maradt a legfontosabb partnere.

Nagyon fontos kiemelni, hogy az állami vállalatokat vezető menedzserek 90%-a 1989 előtt az MSZMP tagja volt. Ezért is adtuk tanulmányunknak „*Amikor az elvtársak elkezdtek gyárakat lopni...*” címet.

A harmadik típus: nomenklátúra privatizáció

A nomenklátúra privatizáció során hivatalosan nem változott meg a szervezeti és tulajdonosi forma, de jelentős jövedelmet szivattyúztak át az állami cégből magántársaságokba, ez gyakran az állami cég teljes kiürítését jelentette. Ennek alapvetően két technikája volt.

Az egyik technika: az adott állami vállalat menedzsmentje vagy annak üzleti/baráti hálójához tartozók létrehoznak egy kis magán kft.-t – ehhez elegendő volt egy minimális tőke mennyiség –, mely aztán kft.-ként üzleti kapcsolatba lépett az állami céggel. A kapcsolat során a kft. az „olcsón venni – drágán eladni” stratégiát követte. Azaz, ha a kft. vette igénybe a vállalat adott erőforrását – például a működéshez szükséges iroda bérlete – akkor azt igyekezett jóval piaci ár alatt megkapni. Míg, ha a kft. nyújtott valamiféle szolgáltatást – például marketing tevékenység, tanácsadói tevékenység – a nagy állami vállalatnak akkor viszont a lehető legdrágábban nyújtotta azt. Ezt az „olcsón venni, drágán eladni” technikát az tette lehetővé, hogy nagyon komoly személyi átfedések voltak az állami cég menedzsmentje és a kft. irányítói/tulajdonosi köre között.

A spontán privatizáció harmadik típusának másik technikája az adott állami vállalat technológiai kulcspontjának kivásárlása volt. Azaz, a leendő privatizátorok megnézték, hogy mi az adott üzlet lelke, majd ezt szerezték meg, a perifériákat pedig állami tulajdonban hagyták. A megszerzés módja lehetett kivásárlás vagy lízingelés. A lízingelésnél az állam részéről az igazi vagyonesztés a magáncég számára kedvező lízingfeltételekből (alacsony lízingdíj) adódott.

Mindkét technika működtetéséhez különösen fontosak voltak a személyes kapcsolati hálók, hiszen ahhoz, hogy a privatizátorok sikeresek legyen (azaz meg tudják szerezni a céget), bennfentes információkra, együttműködő vezetőkre és olyan vezetői döntésekre volt szükség, melyek egyértelműen hátrányosan érintik az adott állami céget. Ezzel a személyes kapcsolati hálóval pedig csak a pártállami nomenklátúra rendelkezett. Mint azt a spontán privatizáció második típusának esetében már korábban említettük, az állami vállalatok vezetőinek 1989 előtt 90%-a az MSZMP tagja volt, így nomenklátúra privatizáció során általuk használt személyi hálók ebből erednek. Ezek a személyi hálók még az MSZMP keretei között születtek meg, még az 1970–1980-as években.

A SPONTÁN PRIVATIZÁCIÓ VÉGNAPJAI ÉS MÉRLEGE

A spontán privatizációs folyamat leállítása, 1994 tavasza

Az állami bevételek elmaradása, és az ellenzéki pártok támadása miatt az utolsó pártállami kormány – a Németh-kormány – úgy döntött, hogy lezárja a spontán privatizációt és helyette meghirdette az államilag vezényelt privatizációt. Ennek jegyében 1990 januárjában két új törvényt (1990. évi VII. és 1990. évi. VIII. tc.) vittek keresztül a Parlamenten, majd 1990. március 1-én felállították az Állami Vagyon Ügynökséget (ÁVÜ). Ezzel ért hivatalosan véget a spontán privatizáció időszaka. A két törvény megszavazását, és nyomunkban az ÁVÜ felállítását durva politikai etikátlanságnak kell minősítenünk, hiszen mindezt a Német-kormány az első szabad választások, első fordulója (március 25.) előtt, néhány héttel bonyolította le.

A megörökölt ÁVÜ a működését az 1990 májusában hivatalba lépő Antall-kormány alatt kezdte meg az első vezérigazgató Csepi Lajos irányításával. A hivatalba lépő Antall-kormány a spontán privatizáció időszakában (1987–1990 májusa) megkötött és lezárt szerződéseket nem érvénytelenítette, a gyanús ügyletek esetében büntető jogi eljárásokat nem kezdeményezett. Viszont az Antall-kormány javára írható, hogy az olyan spontán privatizációs folyamatok esetében, amelyek még 1990 májusa előtt kezdődtek, de áthúzódtak az Antall-kormány időszakára beavatók. Ezekben az esetekben az Antall-kormány szervei felléptek a spontán privatizáció ellen, az érintett vállalatokat államigazgatási irányítás alá rendelték, megtiltották az előkészített privatizációs lépések végrehajtását. Domonkos Endre mutat rá, hogy az Antall–Boross kormány a vételi ajánlatok versenyeztetése, mint alapvető eladási elv mellett arra is törekedett, hogy a hazai befektetőket részesítsék előnyben és ezzel előmozdítsák egy széles, új magyar vállalkozói-tulajdonosi réteg kialakulását. Ennek érdekében különböző hitelkonstrukciókat (START, Kisbefektetői Rész tulajdonosi Program) dolgoztak ki (Domonkos, 2022/a). Csakhogy, ezek a hitelkonstrukciók – pl. a START – nem váltak be (Lentner 1995).

A SPONTÁN PRIVATIZÁCIÓ ERKÖLCSI MÉRLEGE

Előjárójában jelezniünk kell, hogy a spontán privatizáció (1987–1990) és az államilag vezényelt privatizáció (1990–1998) erkölcsi megítélése a közvéleményben nem bontható élesen ketté. Ennek oka abban keresendő, hogy a spontán privatizáció során kialakult attitűdök – „például „törvényes, de nem etikus” – tovább éltek az 1990-es években. Így a lenti értékelés többé-kevésbé mindkét szakaszra vonatkozik.

Az erkölcsi mérleg 1: a külföldi tőke negatív megítélése

A spontán privatizáció első típusa – külföldi kézre kerülés – esetében fontos leszögezniünk, hogy a külföldi tőke Magyarországon történő megjelenését, amely konkrétan abban nyilvánult meg, hogy magyar vállalatokat vásároltak meg, 1980-as évek végén, sőt az 1990-es évek elején is a közvélemény túlnyomó része támogatta. Erre vonatkozóan 1991-ből van közvélemény-kutatási adatunk (Soós 2009). Bár ezen adat értelmezéséhez azt is tudnunk kell, hogy a

külföldi tőke megjelenését a magyar gazdaságban a közvélemény elsősorban zöldmezős beruházás formájában képzelte el. Ráadásul azt várta, hogy ezek a zöldmezős beruházások munkahelyeket fognak teremteni. Amikor kiderült, hogy a külföldi tőke megjelenése és az ehhez szorosan kapcsolódó privatizáció elsősorban nem erről szól – hanem a piac megvásárlásáról és ennek következtében a munkanélküliség növekedéséről –, a közvéleményben a támogatás mértéke drasztikusan csökkent. A mérleg elmozdult abba az irányba, hogy a külföldiek kirabolják az országot. Különösen felerősödött ez a vélemény akkor, amikor a teljes magyar élelmiszeripar külföldi kézre került (Bertalan 2016).

Az erkölcsi mérleg 2: a kommunisták átmentették hatalmukat

A privatizáció második és harmadik típusa esetében használt technikákat semmiféle törvény nem tiltotta, tehát jogilag szabályosak és törvényesek voltak, csak nem voltak etikusak. Ekkor született meg a cinikus mondat: „*Törvényes, de nem etikus!*” Az esetek túlnyomó részében az MSZMP által korábban kinevezett vállalati vezetők transzformálták át az állami vagyont saját magánvagyonná. Az állami cégek vezetőit a pártállamban az ún. káderhatásköri-lista alapján a az állampárt (MSZMP) nevezte ki. Gyakorlatilag a spontán privatizáció során ezek a pártkáderek jutottak hozzá az állami vagyonhoz. Ezt nevezte a népnyelv „átmentésnek”, ami alatt azt értették, hogy ezek a pártkáderek a politikai hatalmukat gazdasági hatalom megszerzésére használták fel. Faék egyszerűséggel a nép egyszerű gyermekei ezt így fogalmazták meg: „*A kommunisták ellopták az állami vagyont!*” Az érintettek által adott cinikus válasz pedig így hangzott: „*Jókor voltam, jó helyen.*”

Ez a mondat eltakarta a lényegét, ami az volt, hogy a Kádár-diktatúra által kinevezett kommunista vállaltvezetők a rendszerváltás után a legnagyobb kapitalistákként jelentek meg.

Itt kell arra felhívni a figyelmet, hogy a kommunisták hatalomátmentése nem csak abban nyilvánult meg, hogy az MSZMP által kinevezett kommunista cégvezetők állami vagyont transzformáltak át magánvagyonná, hanem abban is, hogy az MSZMP és a KISZ főállású politikusai is komoly magánvagyonra tettek szert. Ez a folyamat mind a spontán, mind az államilag vezényelt privatizáció időszaka alatt egyértelműen kimutatható.

Nézzünk három tipikus példát, amelyeket az köti össze, hogy mindhárom szereplője az 1980-as években a magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség első titkára volt. Az első példa: Fejti György – az 1980-as évek végének egyik keményvonalas politikusa – az MSZMP 1989-ben történő felbomlása után visszavonult a politikától és rövid időn belül sikeres üzletemberé vált.

A második példa: Nagy Imre megszerezte Caola Rt. – ez volt a szocialista korszak legnagyobb szépségipari cége – nagy részét. Bár ezen esetben az „ebül szerzett vagyon ebül vezett el”, a cég tönkre ment Nagy Imre kezében. A harmadik példa: Gyurcsány Ferenc, aki KISZ-vezetőből erősen vitatható módon az 1990-es években több milliárdos vagyon birtokló üzletemberré vált (Debreceni 2006). Gyurcsány vagyonosodása arra is kiváló példa, hogy bemutassuk, hogy a spontán privatizáció és az államilag vezényelt privatizáció során milyen fontos szerepe volt a kommunisták személyi hálózatának. Gyurcsány cége az Altus, 1995 novemberében elnyerte az akkori legnagyobb hazai alumíniumipari vállalat, a MOTIM több-

ségét. A vásárláshoz szükséges 705 millió kifizetéséhez pedig attól a Magyar Hitel Banktól vettek fel hitelt, amelynek akkori elnöke Gyurcsány anyósa Apró Piroska (a Kádár-diktatúra egyik leggyűlöltebb politikusának, Apró Antalnak a lánya) volt.

Az 1990 előtt kiépült kommunista személyi hálózat, amely már akkor elkezdte az állami cégek vagyonának kiszivattyúzását (Borvendég 2022; Borvendég 2024/a; Borvendég 2024/a) hosszú távú tovább élését és működését jól mutatja, hogy – a már fentebb említett – Fejtő György cégei, 2003-ban a Medgyessy kormánytól, míg 2005-ben a Gyurcsány-kormánytól nyertek el nagy összegű állami megrendeléseket. Joggal merül fel a cinikus a költői kérdés: vajon miért?

A SPONTÁN PRIVATIZÁCIÓ ANYAGI MÉRLEGE

Az állami vagyonvesztés

Ha a spontán privatizáció anyagi mérlegét akarjuk meghúzni, akkor az alábbiakat rögzíthetjük.

A privatizáció első típusa – külföldi kézre kerülés – során elveszett vagyon nagyságára, szakirodalmi ismereteink szerint nincs összesített eredmény. A szakértők még abban sem tudtak megegyezni, hogy 1990 márciusáig hány vállalat került ténylegesen külföldi tulajdonba. Ennek oka, hogy másképpen definiálják „külföldi tulajdonba kerülés” fogalmát. Csillag István szerint 10–12, Móra Mária szerint 9, míg Sárközy Tamás szerint 30 vállalat alakult át teljesen, azaz került külföldi tulajdonba (Csillag 1990; Móra 1991; Sárközy 1997). Az állami vagyonvesztés nagyságrendjének érzékeltetésére csak egyetlen adatsort idézünk: a Ganz-MÁVAG egyik önálló gyára, a Ganz Vasúti Járműgyár könyv szerinti értéke 7,8 milliárd forint volt. Ez a vagyon első körben 1,1 milliárd forintért került a belföldi bankok tulajdonába (Budapest Bank, Külkereskedelmi Bank, MHB, etc.), majd ezektől egy külföldi cég – a Hunslet – 359 millió forintért vette meg a részvények 51%-át, továbbá évi tízezer forintért bérelte az ingatlanokat, és ingyen megkapta a Ganz márkanévét. Mit jelent ez? Azt, hogy csak ebben az egyetlen esetben az állami veszteség döbbenetes méretű: 7,8 milliárd állami vagyon került 359 millió forintért külföldi tulajdonba.

A privatizáció második típusa – halmazokra történő szétesés – során bekövetkezett állami vagyonvesztésre vonatkozóan a szakértői becslések nagyon szórtak. A legalacsonyabb becslés a liberális közgazdász Voszka Éváé, aki 50 milliárd forintra becsülte az állami vagyonvesztés mértékét. A legmagasabb Matolcsy Györgyé, aki szerint 110 milliárd forint értékű állami vagyon tűnt el (Matolcsy 1993). Matolcsy 1993-ban – amikor becslése elhangzott – az Antall-kormány államtitkára volt, így hozzáfért az ÁVÜ adataihoz, így becslését reálisnak fogadhatjuk el.

A privatizáció harmadik típusa – nomenklatúra privatizáció – során bekövetkezett vagyonvesztésre mindössze egy adatot találtunk a szakirodalomban: Voszka Éva 10 milliárd forintra becsüli az ezzel a módszerrel az állami tulajdonból magántulajdonba átszivattyúzott vagyon értékét. Azaz a nomenklatúra privatizáció során jelentős állami vagyonrészek tűntek el, oly módon, hogy azokból bevétel nem folyt be az államkasszába (Báger–Kovács, 2004).

A szakirodalmi becsléseket összesítve úgy véljük, a spontán privatizáció fenti három típusának következtében 1987 és 1910 között összesen 200 milliárd állami vagyont privatizáltak. Ez 10%-a az akkor létező 1800 állami cég 2000 milliárdos vagyonának (Mocsáry, 2001).

Ráadásul a spontán privatizáció során megszületett privatizációs technikák jelentős része tovább élt az 1990-es években. Gondolunk itt az alábbiakra: a vállalati kezdeményezésre induló folyamat, a menedzsment befolyása a folyamatra és az új tulajdonos kiválasztására, a menedzsment résztulajdonossá válása, a halmazra bontás és a vegyes vállalatalapítás technikája, a nyereséges részlegek kivásárlásának technikája, a privatizációs bevételek magáncégekhez – sőt pártokhoz – történő kiszivattyúzása. Ezek komolyan befolyásolták az 1990 utáni államilag vezényelt privatizációt. Az 1990 után lebonyolított államilag vezényelt privatizációról – különösen a Horn-kormány által követett gyakorlatról – kijelenthetjük, hogy elhibázott lépésnek bizonyult a hazai élelmiszeripar magánkézbe adása, mivel a tőkeerős külföldi befektetők legtöbbször új piacok szerzésére törekedtek, kiszolgáltatta ezzel a hazai termelőket a multinacionális vállalatok érdekeinek. Az életképes vállalatok újjászervezésére alapozott privatizációs stratégiával egészségesebb tulajdonosi szerkezetet lehetett volna kialakítani Magyarországon a rendszerváltozást követő években, erre azonban nem került sor (Domonkos, 2022/b).

ÖSSZEGZŐ TANULSÁG

A spontán privatizáció – bár mindössze 3–4 évig tartott – a rendszerváltoztatásnak egy olyan nem kívánatos gazdasági folyamata volt, amely egyrészt rendkívül negatív képet alakított ki a magyar társadalomban az 1948-ban felszámolt kapitalista rendszer 1989–90-ben kezdődő újjáépítési kísérletéről. Másrészt, évtizedekre befolyásolta a mindenkori magyar kormányok gazdaságpolitikai mozgásterét, amelyet az első Orbán-kormány (1998–2002) kezdett el kiszélesíteni, a „visszaállamosítási” stratégia megalkotásával és alkalmazásával. A következő 8 év (2002–2010) baloldali kormányai azonban felfüggesztették a visszaállamosítási folyamatot. Azt csak a 2010-ben hivatalba lépő második Orbán-kormány indította be újra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Árva László – Ivicz Mihály – Katona Klára – Schlett András (2003): Globalizáció és működőtőke-beruházások. Szent István Társulat. Budapest.
- Báger Gusztáv – Kovács Árpád (2004): Privatizáció Magyarországon. I. kötet. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet. Budapest.
- Bán Zsolt (1989): Nincs még lefutva a hajógyári tender Óbudán. Világgazdaság 1989. június 12.
- Becsky Róbert (1989): A múltba ugranak előre. Interjú Gábor Andrással. Figyelő. 1989. május 11.
- Bertalan Péter (2016): Egy keserűes történet. A magyarországi cukoripar privatizációja a globalizáció és a geopolitika tükrében. Éghajlat Könyvkiadó. Budapest.
- Borvendég Zsuzsanna (2022): A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Borvendég Zsuzsanna (2024/a): A hálózat pénze – Magyarország kirablásának megszervezése. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Borvendég Zsuzsanna (2024/b): Az IMPEXEK kora – Magyarország kirablásának megszervezése. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Botos Katalin (2007/a): Janus arcú évtizedek. In: Heller Farkas Füzetek. V. évfolyam. 28–36.

- Botos Katalin (2007/b): A jegybank a kétszintű bankrendszerben In. Heller Farkas Füzetek. V. évfolyam. 37–47.
- Csillag István (1990): Privatizáció '89. Világgazdaság 1989. július 11.
- Debreceni József (2006): Az új miniszterelnök. Osiris. Budapest.
- Domonkos Endre (2021): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete 1953 és 1989 között – Reformkísérletek a szocialista országokban és az államszocializmus válsága. Aposztóf Kiadó. Budapest.
- Domonkos Endre (2022/a): A gazdasági átalakulás és következményei Magyarországon (1988–1998). In. Közép-Európai Közlemények, XV. évf. 1. szám, No. 54., 47–62.
- Domonkos Endre (2022/b): An Economic History of Hungary from 1867. Pallas Athéné Könyvkiadó KFT. Budapest.
- Gazdag László (2009): Magyarország útvesztése. A rendszerváltás közgazdaságtana. Mundus Kiadó. Budapest.
- Gergely László (1989): Mennyit veszített az állam a Tungsramon? Magyar Nemzet 1989. május 10.
- Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE-Pressz. Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged.
- Gulyás László (2009/b): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In. Gulyás László 2009/a 175–187.
- Gulyás László (2010): A magyarországi privatizáció első szakasza: A spontán privatizáció 1988–1990. Heller Farkas Füzetek. VIII. évfolyam 2010. 17–23.
- Kaposi Zoltán (2010): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus. Pécs – Budapest.
- Klára Katona – László Árva – András Schlett (2013): Stages of globalisation. Kalligram Kiadó. Pozsony
- Lentner Csaba (1995): Ki fizeti meg a privatizációt? Gazdaság és társadalom 1995/1. szám. 36–50. old.
- Lentner Csaba (2005): Rendszerváltás és pénzügypolitika. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lentner Csaba (2019): A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig. L' Harmattan Kiadó. Budapest.
- Lentner Csaba (2020): East of Europe, West of Asia. Historical development of hungarian public finances from the age of dualism to the present. L' Harmattan Kiadó. Budapest.
- Matolcsy György (1990): A spontán tulajdonreform védelmében. Külgazdaság 1990/3. szám
- Matolcsy György (1991): Lábadozásunk évei. Privatizációs Kutatóintézet. Budapest.
- Matolcsy György (1993): Hová tűnt a vagyonunk? Népszabadság, 1993. november 30.
- Medgyesi Konstantin (2022): Apagyilkosság – Kádár János és Grósz Károly küzdelme. Open Books. Budapest.
- Medgyesi Konstantin (2024): Az utolsó magyar pártfőtitkár – Grósz Károly politikai életrajza. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Mihályi Péter (2025): Privatizáció és államosítás Magyarországon. I. kötet. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Mocsáry J. 2001: Visszapillantás a privatizációra. Eszmélet 52. 4–39.
- Móra Mária (1991): Az állami vállalatok (ál)privatizációja. Szervezeti és tulajdonosi formaváltozások 1989–1990. Közgazdasági Szemle 1991/6. szám
- Oplatka András (2014): Németh Miklós. Helikon Kiadó. Budapest.
- Réti Péter (1988): Hogyan lesz az Rt.-ből Rt..? Figyelő 1988. november 10.
- Schlett András (2023): Szempontok a földkérpótlás helyi folyamatainak vizsgálatához. In: Ö. Kovács József – Schlett András szerk.: „A föld nem tud futni”: rendszerváltás vidéken. Rendszerváltás Történeti Kutatóintézet és Levéltár – Nemzeti Emlékezet Bizottság. Budapest.
- Soós Károly Attila (2009): Rendszerváltás és privatizáció. Corvina Kiadó. Budapest.
- Gazdag László (2010): Prima Prémium Díj a spontán privatizáció atyjának. Magyar Nemzet. 2010. január 6.
- Sitkey B (1989): Szép fekvésű sziget patinás hajógyárral eladó. Népszabadság. 1989. április 13.
- Sárközi Tamás (1993): A privatizáció joga Magyarországon, 1989–1993. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Sárközi Tamás (1996): A hatékonyabb kormányzásért: avagy egy technokrata reménytelen bozótharca az államparátussal és a politikával szemben. Magvető Kiadó. Budapest.
- Sárközi Tamás – Sztanó Imre (1999): A társasági törvény és a számvitel kapcsolata. Kompszul. Budapest.
- Sárközi Tamás (2007): A szocializmus, a rendszerváltás és az újkapitalizmus gazdasági civiljoga: 1945–2005, (szubjektív jogi)történet) HVG-ORAC. Budapest.

- Seereiner Imre Alfonz szerk (1992): A privatizációs törvények és a kapcsolódó jogszabályok. A bevezető tanulmányt írta Sárközi Tamás. Unió Kiadó. Budapest.
- Szávai Ferenc (2009): A szocialista korszak gazdasági élete 1945–1990: politikai háttért, ipar és pénzügyek In. Gu-lyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE-Pressz. Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 147–160.
- Voszka Éva (1998): Spontán privatizáció. Kulturtrade Kiadó. Budapest.